

մեր նշանաւոր գրիչներէն անմահ Պրիգոր Օտեան¹:

Յարիուկէսի չափ մնալով Շուշու, Բարունակ Պէյ կը դառնայ Կ. Պոլսի² 1856 Հոկտեմբերի 16ին³, եւ կը սկսի իրեն համար կենաց երկրորդ շրջան մը. այսինքն՝ բժշկական այլեւայլ պաշտօններու մասնակցութեան, մասնաւոր ազգային գործունէութեան կարճատեւ բայց բեղմնաւոր շրջանը, զոր գրկեց Նիկողոս Պալեսանի, Սերվիլէնի, Գր. Օսեանի, Գր. Աղաթօնի, Ստ. Ասլանեանի, Ռուսինեանի, Ար. Իւթիւճեանի պէս մեծ գործիչներու օժանդակութեամբ:

Կ. Պոլսի դառնալէն մէկ երկու ամիս վերջը 1856 Գեղեցիկներ 3ին կ'ընտրուի անդամ Այասերական բժշկական նորակազմ ընկերութեան, որուն անդամակցած էին արդէն վեց հայ բժիշկ, եւ էին՝ Տրքթ. Յակոբ Տափառեան, ընտրուած 1856 Մարտ 29ին, Տրքթ. Սերվիլէն⁴ 1856 Ապրիլ 26ին, Տրքթ. Գասպար Սինապեան⁵ 1856 Մայիս 10ին, Տրքթ. Անդրեաս Փոփոպիւն, 1856 Օգոստոս 1ին, Տրքթ. Ներսիս Մօզան, 1856 Սեպտեմբեր 26ին, եւ Տրքթ. Նահապետ Ռուսինեան, 1856 Հոկտեմբեր 10ին, որպէս կ'աւանդեն մեզ ընկերութեան արձանագրութիւնները:

Բարունակ Պէյ իւր այս ընտրութեան առթիւ կը պատարաստէ Ծեւ-բաշի ֆիւնի (ֆիւնի) քուսնային եւ քուսնային զարդեր վերնագրով գաղղիներէն աշխատութիւն մը, զոր հայերէնի ալ թարգմանելով կը հրատարակէ յետոյ Մոսկուայի մէջ⁶: Ըստական աշխատութիւն մին էր այս, Անգղիացի նշանաւոր բժիշկ Տրքթ. Չիլիլի երկարատեւ փորձառութեանն արդիւնք՝ որ ծիրական աստիճան բուն պատճառ համարելով մարդու արիւնէն լուսակրային (phosphore) նիւթերու պակսին ու անհետանալը, կը խրատէր դարմանել ծիրախաւորները լուսակրային աղբրով:

Տրքթ. Բարունակ իւր գրութեան մէջ կ'ըսէ՝ թէ Տրքթ. Չիլիլի գեղջ քանիցս իւր հիւանդներուն վրայ փորձելով, շատ մեծ օգուտներ տեսած է անկէ. եւ այս առթիւ կը խոստանայ ծիրական աստիճան վրայ ապագային հրատարակել ընդարձակ խառնութիւններ⁷, որք գործարարաբար միայն խոստում մնացած են:

Յաջորդ տարին կը գտնանք իւր մէկ նամակը դարձեալ Մոսկուայի մէջ, որով Կ. Պոլսի Այաս. բժշկական ընկերութեան տարեգարծին համար կատարուած խնջոյքը նկարագրելով, կը ծանուցանէ Նաեւ Տրքթ. Սերվիլէնի այն ընկերութեան նախագահ ընտրուիլը 1858 Փետրուար 3/15ին: Պարզ եւ փոքրիկ նամակ մըն է այն, բայց քնն անպատում բերելութիւն, եւ քննմեծ գոհունակութիւն դուրս կը ցայտէ անկէ այս ընտրութեան առթիւ, զոր Բարունակ Պէյ ազգային մեծ պատիւ մը համարելով, աւելի մեծամեծ յառաջագիտութիւններ կ'ընչայ իւր ազգին:

Բարունակի անկեղծ ազգասիրութեան եւ վեհ սրտի մէկ ուրիշ պատկերն է այն նամակը, այն «սուի» սրտին՝ զոր Մամուրեան ալ «հրատապ»⁸ անուանեց, հրատապ էր այս անոր սիրտը, հրատապ մանաւանդ իւր ազգին համար, եւ այն հրատապութեամբն էր՝ որ 1858ին երբ Այաս. Բարձրագոյն հրաման մը կ'արտօնէր՝ Արքեպիսկոպոս վարժարանին մէջ մշտնջենաւոր կերպով ունենալ 40 Հայ աշակերտ, Բարունակ Պէյ վարժարանէ վարժարան պըտըտելով եւ անձամբ քննելով հոն երթալու տղայաց կարողութիւնը, կ'որոշէ 40 Հայ աշակերտները եւ կը փոխադրէ զանոնք բժշկական վարժարանը, որուն համար ազգային Պատրիարքարանի հրապարակական Հնորակալութեանը կ'արժանանայ⁹:

1859ին կառավարութեան կողմանէ որոշուած Հասարակաց Երկրորդական Ժողովին քրիստոնէայ անգամներէն¹⁰ Տրքթ. Սերվիլէն Էֆենտի Տրքթ. Սինապեան Գասպար Պէյի եւ Քալաթէոսօրիի հետ, Բարունակ Պէյ Նոյն Ժողովին կողմէն յատկապէս մայրաքաղաքին զանազան թաղերուն ու գիւղերուն ազգային դպրոցները պտըտելով, անոնց ամէն մէկուն աշակերտներուն թիւն, դասաւանդներուն թիւն ու անունները, աւանդուած ուսմունքներուն ամէն մէկ դպրոցի ծախքն ու եկամուտն անձամբ ստուգելէ ու գրի առնելէ ետեւ, կը յորինէ անոնց ընդհանուր վիճակագրական ցուցակը, զոր Մոսկուայի հրատարակած է¹¹ Նոյնութեամբ 1860ին:

Եւ ազգային վարժարաններուն անդրաւերի վիճակագրութիւնն էր այս, մեծ համբե-

¹ Դոստիքի Փիլիսոփայութեան, Ն. Ռուսինեանի, Կ. Պոլսի 1870: Յառաջադասութիւն Գր. Ս. Օսեանի, էջ 118:

² Մոսկուայի, Ե. տարի, Թիւ 247, 17 Հոկտեմբեր 1856:

³ Մոսկուայի, Զ. տարի, Թիւ 368, 19 Դեկտեմբեր 1857:

⁴ Անգլի:

⁵ Մոսկուայի, Թիւ 315, 6 Փետրուար 1858:

⁶ Հայկական Երկրային, Մամուրեանի (Վարդ), Զ. տարի 1872, էջ 230:

⁷ Մոսկուայի, Թիւ 332, 6 Նոյեմբեր 1858:

⁸ Մոսկուայի, Թիւ 368, 12 Փետրուար 1859:

⁹ Մոսկուայի, Թիւ 435, 9 Նոյեմբեր 1860:

բուժեամբ պատրաստուած՝ որ 1860էն ի վեր հրատարակուածներուն ոչ միայն ուղեցոյց, այլ եւ օրինակ միշտ եղաւ:

1860 Մայիսի 3ին արդէն անդամ Արքունի բժշկական ժողովին, Բ. Գրան հրամանով Կիլովմիդիա կը զօրուի բնիշու համար պատճառներն այն սոսկալի հիւանդութեան՝ որ տարի մը յառաջ 2 հազարի մօտ մարդ սպաննած է կ'ըսուէր¹: Բարունակ Պէյ շարթու մը չափ հոն մնալով, գիտնական զննութիւններով մանրախոյզ կը քննէ այն հիւանդութեան պատճառները, զորս անհետացնելու համար այլ-եւայլ կարեւոր միջոցներ Բ. Գրան առաջարկելով՝ Բ. Գուռն ալ անմիջապէս կը սկսի գործադրել զանոնք²:

Այն հիւանդութիւնը, ինչպէս կը պատմեն ժամանակակից բժիշկներ, ֆիւր-պէ (fièvre perniciouse) ըսուածն է եղբւր, որ 1860էն ի վեր կրկին անգամ Կիլովմիդիոյ մէջ այնչափ կոտորած բրած չէ:

Այս յաջողութիւնը մեծ պատիւ եղաւ Բարունակ Պէյի անուան՝ որ հուսկ ապա ազգային վարչական վիճակին փոփոխութեան եւ վերակազմութեան ատենն աւելի եւս փայլեցաւ:

1860 Մայիսի 24ն էր, Ազգային Սահմանադրութեան ժամը կը հնչէր. Բարունակ Պէյ շատ մը երեւելի անձնաւորութիւններու հետ ազգային Երեսփոխան որոշուելով, Ուստիներան Տքեթ. Կահապետի հետ ալ կ'ընտրուի անդամ Սահմանադրական ատաջին Ուսումնական խորհրդոյն, որ 1853ի պատմական խորհրդէն³ ետքը՝ կ'ըլար Երկրորդը, առաջինէն ոչ նուազ նշանաւոր:

Բարունակ Պէյ Ատենպետն էր այս Ուսումնական խորհրդին, որուն զխումբը նպատակն եղաւ զգալի ազգային ընդհանուր Դաստիարակութեան կարեւորագոյն խնդրով, եւ պատրաստեց այս առթիւ գեղեցիկ Հիմնագիր մը⁴, որ այն ատենի ֆաղաքական ծողովին եւ ազգային ուսումնարաններուն լուրջ քննադատութեան բովեքն անցնելով, երբ հազիւ ուրեմն մօտ էր մեծամեծ արդիւնքներ ծնանելու, Սահմանադրական պայքարներ վըսյ հասնելով, շուտով արգելք կ'ըլլան, այն օրէն ի վեր քանի՜ քանի՜ Ուսումնական խորհուրդներ յաջորդեցին

իրարու, քանի՜ քանի՜ ծրագիրներ պատրաստուեցան, տպուեցան, եւ ազգային դաստիարակութիւնն ալ 30 տարիէ ի վեր կրկնապայլեւրու համընթաց վիճակի մէջ մնաց ու մնաց, մինչեւ որ 1892ին նոր Ուսումնական խորհուրդը, Ռեթեա Պէրպլեքեանի անխնոյ նախաձեռնութեամբ եւ մեծ հեղինակութեամբ յօրինեց այն գեղեցիկ Ծրագիրը, որով այսօր կը սկսին տակաւ վարիլ Կ.Պոլսոյ բոլոր թաղական վարժարանները:

Բայց այս պատրաստուած Հիմնագրով Բարունակ Պէյ եթէ չկրցաւ բոլորովին օգտակար հանգիստանալ, գոնէ պատճառ եղաւ որ հրապարակին մէջ մեր ազգային դաստիարակութեան վրայ այն ատեն ուսումնականներու կողմանէ կարեւոր վիճարանութիւն մը ծագեցաւ,⁵ եւ գումարեցաւ Ետոյ հայ Ուսումնականաց այն նշանաւոր ժողովը, որուն մէջ Յ. Ոսկանի արաստանած խանդավառ ճառը⁶ դեռ այսօր իսկ առաջնորդ կրնայ ըլլալ ամէնուն, որք կը սիրեն ազգային դաստիարակութեան նուիրական ինքզրոյն զգալի:

Նոյն տարին, այսինքն 1861ին է որ Բարունակ Պէյ Համազգային բարեգործական ընկերութեան կ'անգամայնց⁷ նոյն տարին է որ կ'ամուսնանայ Արզումանեանց գերգաստանի բարեկիրթ մէկ օրիորդին հետ, եւ ուղեւոր վարդապետն մը ըլնելով՝ թէ իւր պապերն ազգակցութիւն մ'ունեցած են Պարսկաստանի նշանաւոր ֆերուս խաներուն հետ, կը թողու իւր «Քութիկեան» մականունը, եւ կը սկսի ստորագրել «Ֆերուս խան» թէեւ ինքն աւելի առանց մականունան, «Բարունակ Պէյ», միայն ըսուելով հանրածանօթ եղած է:

1862 Օգոստոսին մեր նորածին Սահմանադրութեան վերաքննութեան պահուն, ազգային առժամանակեայ խառն ժողովին Ատենպետն ըլլալով⁸, Սահմանադրութեան գոյութեան մասին հրապարակի վըսյ տեղի ունեցած այլընդարկող տարաձայնութիւններէ ժողովուրդը գրգռուած, երբ խմբովին Ազգ. Պատրիարքարան կը խուժէր, եւ բոլոր պաշտօնեաները գուռս ընելով, դռներն իշխանաբար կը փակէր⁹, Բարունակ Պէյ հոն ճշմարիտ զինուորի արիւթեամբ այն խառ-

¹ Մատեն, Թիւ 430, 5 Մայիսի 1860 եւ այլ Հայ թերթեր Կ. Պոլսոյ:

² Մատեն, Թիւ 431, 12 Մայիսի 1860:

³ Մատեն, Բ. տարի, 28 Հոկտեմբեր, 1853, Թիւ 43—92:

⁴ Մատեն, Թիւ 471, 15 Փետրուար 1861, եւ Թիւ 472, 22 Փետրուար 1861:

⁵ Մատեն, 1861 Փետրուար եւ Մարտ ամիսներուն թերթեր:

⁶ Մատեն, Թիւ 474, 8 Մարտ 1861, եւ Թիւ 475, 15 Մարտ 1861:

⁷ Մատեն, Թիւ Ապրիլի 1861:

⁸ Մատեն, Թիւ 547, 7 Օգոստոս 1862 եւ այլ Հայ թերթեր Կ. Պոլսոյ:

⁹ Անթի:

նախութեան մէջ յառաջ նետուելով, պաշտպան կը կանգնէր ժողովրդեան ձայնին ազգային իրականաց, իւր յորդորիչ խօսքերովը շուտով ժողովուրդը կը հանդարտեցնէ, իւր բոլոր ճիգը կը թափէ Տէրութեան քով. եւ կը յարդից Սահմանադրութիւնը քիչ օրէն ազգին վերադարձնելու պատճառը ըլլայ:

Կշմատու օր մ'եղաւ արդարեւ այն օրը Բարունակի Պէյի, որ հուսկ յետոյ կը հրաժարէր ազգային պաշտօնէ եւ անգամ մին ալ 1864ի եւ 1865ի քաղաքական ժողովին կ'ատենապետէր¹, կարճ ժամանակաւ:

1865ին երբ Բախթիարի սոսկալի համաձայնութեամբ Կ. Պոլսոյ մէջ, Կայս. Բարձրագոյն հրամանով կազմուած բժշկական Թանձախմբին, Սկալ փաշայի, Ալանեան Ստեփանի Պէյի, Տրեթ. Մանձերիի, եւ Զօրաբօսի ընկերակցութեամբ անգամ կ'ընտրուի², եւ համաձայնութեամբ մեծ փոքր ու շանքացիներով, իւր ընկերներուն հետ կը վարձատրուի Երրորդ կարգի Մեֆթիի պատուանշանով³:

1865 Յունիս 6ին կը մասնակցի նաեւ Ազատ որմնագրաց ըստուած ընկերութեան, եւ կ'ըլլայ, Maître, “ որուն վկայականը գեռ կը մնայ պսօր իւր դասեր քով:

1867ին կ'ընտրուի Ազգային Ընդհանուր ժողովոյ առաջին Ատենապետ⁴ եւ նշանաւոր կը հանդիսանայ այլեւայլ ազգօգուտ գործառնութիւններով, զորս կարելի չէ թուել հոս մի առ մի: Կը գրեմ միայն անոր մէկ կարեւոր ճառը, զոր իբրեւ Ատենապետ Ընդհանուր ժողովոյ⁵ արտասանած է՝ Հայոց Ընդհանրական Հայրապետին Գէորգ Գ. Նորընտիր Կաթուղիկոսին Կ. Պոլսէն Եւթիմածին մեկնած օրը⁶, եւ զոր հրատարակած են այն ատեն Մայրաքաղաքին ամէն Հայ թերթերը:

Վեհափառ Տէր.

“ Այսօր կը պատրաստիք երթալ Չեր բարձր կոյմանը, որը թողով մայրաքաղաքիս Հայ Ժողովուրդը, բայց մեր⁷ Չեր հաւատարմի հօտն ու ամենահնազանդ գահակները՝ վերջին միութարութեան մը համար կը դիմենք պսօր Չեր բարձր Սրբազնութեան, Չեր առաքելական կենսատու: օրհնութիւնը անգամ մ'ալ վայելելու:

Չեր օրհնութիւնն ու Չեր իմաստալից խօսքերը պիտի վտարանգնեն անտարակոյս ատենութիւնն ու նենգութիւնը. արմատախիլ պիտի բնաջնջեն տիրող ազգատեղութեան մը ոգին, պիտի փառատեն ազգատեղութեան խաւարը, եւ այս արհամարհելի յատկութեան փոխարէն պիտի սերմանեն լոյս ի միտս, արդարութիւն ի գործն ու սէր ի սիրտս, որոց արդիւնքը պիտի ըլլայ հաւատարմութիւն, ազգասիրութիւն, մարդասիրութիւն, եւ Աստուածսիրութիւն:

Այնուհետեւ Հայկական հօտին ոչխարներն իրենց աշարով ու անխնայ Հովուապետին հովանաւորութեանը ներքեւ իրարու հետ անբախտելի սիրով սիրակապալ, ձեռք ձեռքի տուած 19^{րդ} սա լուսաւորեալ դարուն ասպարէզին մէջ ի յառաջդիմութիւն պիտի արշաւեն: Թուական ուրեմն, աշխատիք եղբայր, կրենք մարդկութեան պատիւը, վասն զի խորխորատը ոչ շատ հեռի է մեր ոտքերուն տակէն:

Օ՛ն, առաքարիւնք փրկութեան նաւահանգիստը հասնելու, այսինքն սիրոյ եւ գիտութեան նաւահանգիստը:

Եւ Դու ղեկավար արթուն, Դու, արժանեւոր նաւապետ, առաջնորդ մեր դարերէ ի վեր ալեկոծեալ նաւակը, ապա թէ ոչ կորնչիք Տէր:

Տաճկաստանի Հայերը զգեց իրենց Հայրապետ ընտրեցին, նոյնը ըրին ամէն ուրիշ աշխարհի Հայերն ալ. Չեր ընտրութիւնը բազմաց ձայնովը եղաւ, կը հաւատանք որ Աստուծոյ ձայնովն եղաւ:

Հայերը մեծ յոյս ունին Չեր վրայ, վասն զի զգացին որ Առաքելոց նման պիտի աշխատիք. երջանկայիտարանակ նախորդացդ յիշատակը պիտի կենդանացունէք, եւ քու գործերդ պատմութեան յիշատակին մէջ քու անունդ անմահ պիտի պահեն:

Մեր վկայ ենք, որ Դուք քանիցս անգամ կրկնեցիք, որ այս մեր կրօնական ազգին, եկեղեցւոյն իրաւունքները պիտի պաշտպանէք եւ մինչեւ անգամ Չեր կենանք՝ որ մեզ համար թանկագին է, պիտի զոհէք ի հարկին:

Այսու ամենայնիւ չենք կրնար ուրանալ, որ “ եթէ ոչ Տէր պահէ զքաղաքն, ի նանիր տընին պահպանք նորա ”: Բայց կը հաւատանք, որ “ Մարդ է որ գործէ վերկիր ”:

Դուք քաջ պիտէք, Վեհափառ Տէր, որ ազգին կենաց ու մահուան պատասխանատուութիւնը կը կրէք Աստուծոյ առջեւ, վասն զի “ Որում շատ տուաւ, շատ խնդրեցի ինմանէ ”:

¹ Մանգ. Օգոստոսի 1864:

² Մանգ. Թիւ 700, 10 Յունիս 1865:

³ Մանգ. եւ Արշակունի Արշալուստի Զփուշիւթ, 1866 տարւոյ Մարտի թիւերը:

⁴ Մանգ. Թիւ 790, 1 Ապրիլ 1867:

⁵ Մանգ.

Արդ՝ կ'աղաչենք, Տէր, քրտնալն աշխատեցէք ազգին բարեխառնութեան ու յառաջագիմութեանը համար:

Եւ մենք ամէնքս ալ իր խնդրերէ կ'ճեառնէն Աստուծոյ, որ զքեզ հրեշտակաց թիւերովն անվտանգ եւ անվրդով հասցնէ Միաձնեալից սուրբ վայրը առաքելական ամբողջ վրայ, եւ ապա զբոլոր թիւն եւ կարողութիւն գործելոյ:

Ար պաղատիմք, Վեհափառ Տէր, որ անպակաս ընէր Ձեր օրհնութիւնները յԱրեւելից յԱրեւմուտս մեր վրայ՝ որուն միշտ կարօտութիւն կզգանք:

Բարունակ Գերութիւն՝

Թէ ի՞նչ զգացումներու տէր էր Բարունակ Պէյ, կը յայտնէ ա՜յա այս ճառը, որ միանգամայն՝ Վաթուղիկոսական Աթոռը բարձրացողին կոչումը եւ անոր պարտականութիւններն յարայուէ ցուցնող գեղեցիկ եւ անմասն ծրագիր մըն է:

1867ի Ասենպետութեան ատեն Բարունակ Պէյ համաբաւած էր ազգին ամէնէն ազգեցիկ մարդն եւ երկաթեայ աշխատաւորը. այս համաբաւումն էր՝ որ 1868ին երբ Ետեփուլէի Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցը, Փանսեանի ծանօթ մատակարարութեամբ կը հնձեր եւ կը հիւծէր, Վարդութեան Ասենպետ Տօթէ. Սերվիլէն Էֆենտի կարգադրութեամբ Վերասեսուէ՝ կը կարգուի Հիւանդանոցին, լիազօր իշխանութիւն ունենալով՝ մաքրել այն տխուր յարկն իւր բոլոր անկարգութիւններէն: Բարունակ Պէյ շուտով իւր վերատեսչութիւնն արդիւնաւոր կ'ընէ. ամէն ազգու միջոց անվեհեր ձեռք առնելով, գրեթէ բւնաբար կը մաքրուի Հիւանդանոցին մէջ գործուած զազիր զեղծմանց դէմ, եւ անաշատ քննութեան մը ինքնարկելով՝ «Փանսեան Մատակարարութիւնը», զոր ժամանակին լրագրութիւնը յօդ գառով պատկած է, ամենախիստ տեղեկագրով 1868 Յուլիս 31ին՝ Ազգային Ատենային առջեւ մատենելէ կ'ընէ՝ անոր թերութիւնները եւ շատ շանցած՝ կը մաքրէ այն Հիւանդանոցը, որ իսկապէս տառապանքի եւ հեծուութեան տխուր հնչողիտավայր մը դարձած էր: Իւր այս եղական գործունէութեամբ Բարունակ Պէյ նոր թուական մը կը բանայ մեր

բազմաշարքար հիւանդանոցին, զոր անշուշտ դեռ կ'օժտէր շատ օգտակար ձեռնարկներով, եթէ անողորմ մահը չկասեցընէր անոր կեանքը:

Այս հիւծիչ պաշտօնը տակաւին չաւարտած, 1868 Հոկտեմբեր 5ին շարաթ Գիշերը՝ վաղանցիկ լուսոյ մը նման կ'անցնէ, կ'անհետանայ Բարունակ Պէյ, կը մարի կ'իշխայ յանկարծ ասուպի մը պէս, եւ ամենայն դէպքս սասանի լսելով անոր տարածած վախճանը, զոր կը գուժէր սա մահազգը:

Տէր,

Վսեմափայլ Բարունակ Պէյ Գերութեան, անդամ արքունի Բժշկական Ժողովին, Հրամանատար Ապսերական Մէծիտիէ պատուանշանին, Ատենպետ Ազգային Ընդհանուր Ժողովոյ, եւ այլն, եւ այլն, եւ այլն, երէկ իրիկուն (շարաթ) յանկարծական մահովս զրահեցաւ ի կենաց ի հասակի 42¹ ամաց:

Անմիթար ընտանիքն ու վշտալից բարեկամները կը հրաւիրեն զՁեզ ներկայ գտնուիլ յուղարկաւորութեան տխուր հանգչելն որ պիտի կատարուի այսօր Սիրակի (Հոկտ. 6, 1868) ժամը ութին իսկական տար իւր բնակարանը եւ անտի Ենի մահալէի Ս. Արարպետ եկեղեցին:

Կենաց ամէնէն առջոյ ժամանակն եւ հասակին բուն կտրիճ տեսնել կը մեռնէր Բարունակ Պէյ, իւր ծննդեան 44¹ Տարեդարձէն 13 օր յառաջ, եւ ինչ մեծ ցաւ կը պատճառէր ամբողջ իսկիւտարի՝ որ իւր սիրական Բժշկէն կը զբոլորէր, ինչ անմիթար սգով կը համակէր բոլոր ազգը՝ որ կը կորսնցընէր իւր ամէնէն գործունեայ մէկ զաւակը:

Կարգանք՝ ինչ որ գրած են այս առթիւ ժամանակին օրագիրները, եւ Գրիգոր Օսման՝ որ Բարունակ Պէյի ամէնէն մտերիկ եւ սրտակից բարեկամն էր:

Մօտի թերթին, որուն խմբագրապետը Բարունակ Պէյի նախկին ընկերակիցներէն եղած էր, ինչպէս յիշատակեցիք, անոր յիշատակին կը նուիրէր հետեւեալ տողերը, «Բարունակ Պէյ» վերնագրով:

«Այս յանկարծահաս անկարծելի հարուածն որ անցեալ շարաթ օր իր ընտանեաց եւ բազմաթիւ բարեկամաց գրկէն խեղց կոր-

¹ Մօտի, Թիւ 790 1 Ապրիլ 1867: «Մեհառայե 4-ալի» Թիւ 690, 1 Ապրիլ 1867, եւ բնական Վարդապետ 27րդ տարի, Թիւ 808, 13 Մայիս 1867:

² Պատմութիւն Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցի Բ. Գէ. Եւս. Կ. Պոլսի 1888, էջ 193—200, եւ Մօտի եւ Մանգալի 1868 Փետրուար ամսոյ թուերը:

³ Մօտի, Թիւ 81 Յուլիս, 1868:

1 44 Պէյի Ե ընդ այս:

զեց զբարունակ ղէյ՝ մտքին ու մարմնոյն ար-
քնութեան հասակին մէջ, կրնայ ըսել որ ոչ
միայն իրեն սրտակիր եւ մտակիր բարեկամաց
համար ճշմարիտ կաթուած մ'եղաւ, այլ եւ
հեռաւորաց եւ անծանօթից իսկ ցաւ առաւ:
Այն մարդը՝ որ իր մահուանէն ետքը արժանի
կ'ըլլայ այսպիսի ընդհանուր համակրութեան
ցոյցերու, ըսել է որ նա աշխարհիս վրայ ինք-
զինքին համար միայն չէ ապրած, եւ իր կեան-
քը հասարակաց կենաց վրայ ալ ճառագայթած
է: Ուստի կ'արժէ որ անգամ մ'ալ դառնանք
իր կենաց պարագայներուն վրայ եւ տեսնենք
թէ ինչ ազդեցութիւն ունեցած են անոնք իր
եւ ընկերին եւ ազգին նկատմամբ:

“Երբ ազգային վիճակին յատուկ եղած
պարագայներէն մէկն ալ այն է, որ յոյժ սա-
կաւածիւ են անոնք որք ազգաստճի մը շարու-
նակութիւնն ըլլան. կամ առաւել խօսելով՝
կենաց մէջ մանկու ժամանակ ամէն բան դիւ-
րին եւ պատրաստ գտնեն իրենց առջեւ. թէ
մտքերնին կրթելու համար եւ թէ առ յապայե-
նկերութեան մէջ պատուաւոր վիճակ մը ձեռք
բերելու համար՝ քանիներ կան որք իրենց աշ-
խատութենէն զատ ուրիշ բան չունին: Այլ ե-
թէ յարգութիւնն ու աւանդութիւնը խղճալ
է իրենց համար, ըստ այսմ աւելի եւս կը փայ-
լի իրենց անհատականութիւնը: Ասանկներէն
մէկն էր Բարունակ ղէյ:”

“Աստուած զինքը օծած էր բնական
հանճարով զոր գիտցաւ մշակել ու զարգացնել
իր աշխատութեամբը:”

“Իւսկիւտարի ազգային ճեմարանին մէջ
գաստիարակեալ՝ հոն սկսաւ եւ կիսով չափ
աւարտեց երկրորդական կարգի ուսմունքը: Այս
ազգային գաստիարակութեան տունը՝ զոր բա-
րերար ձեռքեր կառուցեր էին, վաղ ուրեմն
նախանձու եւ թշնամութեան հարուածներու
տակ պարտաւորեցաւ կիսկատար աւսմամբ դուրս
հանել իր ծոցէն այն ժողայն եւ ուշիմ պատա-
նիները՝ որ քիչ ժամանակի մէջ այնքան գեղե-
ցիկ յոյսեր զարթոյցած էին իրենց վրայ, եւ
որոնցմէ մէկ քանին այն յոյսերն իսկացուցին
ալ իրենք իրենց ջանքով կամ Տէրութեան
գալուցներու մէջ կատարելագործելով իրենց
ուսմունքը:”

“Բարունակ ղէյ ալ իր մէկ երկու ընկե-
րակցաց հետ ճեմարանէն ելնելով Աբգունի
բժշկականութեան ուսումնարանը մտաւ, ուրկէ
փառաւոր վկայականով ելաւ իրրեւ զինուորա-
կան բժիշկ կայսերական բանակին: Այս պաշ-

տնով Եւրոպական եւ Ասիական Յաճկաստանի
զանազան գաւառները ճանապարհորդեց, եւ իր
անձնուէր ծառայութիւններով անուն ու յարգ-
ստացաւ. Տէրութեան առջեւ, եւ ընդ հուպ
զինուորական ծառայարգութեան զանազան առ-
տիճանները թաւալելով առաջին հայ պաշտո-
նավարն եղաւ Միլիարայութեան աստիճանը
բարձրացած:”

“Ղըսեն թէ իր ԱՕԻա ճանապարհոր-
դութիւնը գրած եւ ազագրութեան համար
պատրաստած էր: Այս ճանապարհորդութիւնը
Հայաստանի զանազան կողմերուն վրայ խիստ
հետաքրքրական տեղեկութիւններ կը պարու-
նակէ կ'ըսեն, եւ հեղինակին վառվառն ու
զգայուն ոճին մէկ յիշատակարանը կրնայ ըլլայ
ազգին մէջ:”

“Բարունակ ղէյին ամէնէն գործունեայ
ժամանակը՝ իր բժշկական պաշտօնին նկատ-
մամբ՝ այս միջոցն է: Ասկէ ետքը կակի իր գոր-
ծունեայ կեանքը ազգային գործոց նկատմամբ:
Գրեթէ տասն տարիէ ի վեր արքունի բժշկական
ժողովին անդամ էր մէկ քանի թագուհեաց
մասնաւոր բժիշկն ըլլալով, իր ֆեսցած բոլոր
ժամանակը կ'անցներ կամ ազբատ հիւանդներ
ձրիապէս խնամելով եւ կամ ազգին գործերուն
աշխատելով: Չանազան ազգային ժողովոց եւ
յոյնձնաժողովոց անդամ եղաւ, եւ մէկ քանի
անգամ ալ անխնամութեան ժամանակներ
ազգային վարչութեան ղեկն իր ձեռքին մէջ
ունեցաւ: Այս վերջին ժամանակներն եւ մինչեւ
իր մահը ազգային երեսփոխանական ժողովոյ
ատենապետ էր: Ահա դժուար եւ փափուկ պաշ-
տօններ, որոնց մէջ ալ ինչպէս առանձնական
կենաց մէջ՝ փայլեցաւ Բարունակ ղէյ անկեղ-
ծութեամբ, բարեսիրտութեամբ ու անձնուիրու-
թեամբ, եւ ահա ասոր համար է որ թէպէտ իր
ընթացքին մէջ ոմանց տգեղհասութիւն պատճա-
ռեց, այլ ընդհանրապէս ամէնէն սիրուեցաւ:
Ուր որ իր ան աւելի հանճարեղները գլծեցան՝
ինք անսայթաք յառաջ քալեց, եւ շատ ան-
գամ լիւր լայնեց այն ճշմարիտ փառքը զոր
վարչութեան գլուխ եղողներն ընդհանուրին
համարմանն ու համակրութեանը մէջ միայն
կրնան քաղել, եւ որ բազմաց եւ թերեւս ար-
ժանաւորագոյն կարծեցեցոյ չվիճակեցաւ մեր
մէջ: Բարունակ ղէյին հանճարն իր գլխին մէջ՝
եւ առաւել եւս իր սրտին մէջն էր:”

“Այսպիսի սիրտ ու շատ հազուադէպ է,
եւ որչափ որ զգալի ըլլայ անոր կորուստը ազ-
գին համար, ոչ երբեք այնքան դառնապէս

զգալի կրնայ ըլլալ՝ որչափ այն անոց եւ անոգե-
նական հիւանդներուն բազմութեանը համար՝
զորս կը ինտամեր, եւ մանաւանդ իր բարեկա-
մայը համար՝ որոնց համար այդ սիրտը անշէջ
վառարան մըն էր սիրոյ եւ կարեկցութեան, եւ
այն բարեկամաց մէջ այնպիսին եւս կար՝ որուն
համար այդ սիրտը գանձ մըն էր։ Իրենց յոյսերն
իր յոյսերուն խառնուած էին, իրենց փառասի-
րութիւնները իւր փառասիրութիւններուն, իրենց
մտածութիւնները իր մտածութիւններուն, եւ
իրենց կեանքը իր կեանքին, եւ հաճ հիմա ալ
այնչափ որը կզգան ինքզինքնին, որչափ իր ան-
միտիմար ամուսինն ու աղջկն անտիպեան։¹

Այս անկեղծ սրտի ճշմարիտ արտայայտու-
թեան հետ՝ Զմիւռնից Արշալույ՝ Արշալույժ շա-
բաթթիւներէն մէջը ալ կը հրատարակուէր՝
հետեւեալ երկադողիւր։

“Մեծապատիւ Բարունակ Պէյ բէիշկը՝ որ
ազգային խառն ժողովոյ ատենագետ եւ արքունի
բժշկական խորհրդոյն անգամ էր, ամսոյս 5ին
յանկարծեալ հաս կաթնուածով մի առ Աստուած
փոխեցաւ ի հասակի 43 ամաց։”

“Հանգուցեալը առաքինի, գիտնական եւ
ազնուաբարոյ անձ մըն էր ու ազգային զանազան
պաշտօններու մէջ կարեւոր ծառայութիւններ
մատուցած է. հետեւաբար այսպիսի պատուական
անձի տարածում մասհը ցաւելի տիրութեան մէջ
ձգեց ոչ միայն իւր գերդաստանը եւ իւր ազ-
գականները, այլ եւ մայրաքաղաքին գրեթէ բո-
լոր հայ հասարակութիւնը, որուն բարօրութեանը
համար անխնոջ ջանքի կաշխատէր ազգասիրա-
բար։”²

Կ. Պոլսոյ Փռնէլ թերթիկը կը գրէր.

“Կորանոր եւ անախնիալ պատահարներ
ազգային պատրիարքարանն ու ազգը բու-
լլորովն մէջ ի վայր ըրին։ Պատրիարքա-
կան կառավարութիւնը՝ որ տիրովն հաս-
տատուած խառն ժողովոյ մը մնացորդով
կաղ ի կաղ կ'ընթանար մէկ երկու ամիս
յուռաջ՝ բաւական չգոհացնելով Ազգը,
բարօրովն խանդարեցաւ վերջին օրերս,
եւ ցաւ ի սիրտ կ'ըսեմք թէ՛ գրեթէ ազ-
գին համար անձեռնհաս մարմին մը դար-
ձաւ, խառն ժողովոյն Ատենապետ Բարու-
նակ Պէյի անախնիալ ու տարածում մա-
հուան պատճառաւ։ Այս անձին չկրցաւ

յաջորդել մէկը, որ կարող ըլլար զՊատ-
րիարքն ու Պատրիարքարանը այս անձին
չափ պարփակել ու յանձնանել, Հետեւ-
աբար ցիրուցան եղաւ խառն ժողովոյ միա-
ցորդն, եւ ազգին գանգատներն բազմա-
պատկեցան ամէն տեղ։ Ուրեմն Բարունակ
Պէյ ըստ մեզ բաւական սովորած էր խառն
ժամանակի մէջ ազգակառավարելու բարձր
ու փափուկ արհեստը, եւ իւր թերու-
թեանց հետ կատարելութիւններ ալ ու-
նէր։ Ուրեմն Բարունակ Պէյի վաղաժողով
կորուստն ցաւալի է ոչ միայն իւր ընտա-
նեաց եւ բարեկամաց, այլ եւ Ազգին լու-
թեան համար։”³

Բայց ամենէն ուշագրան է Գրիգոր
Օտենակը, որ “Օ, ստորագրութեամբ եւ “Բա-
րունակ Պէյ Գերուհիսան” վերնագրով գրած
է հետեւեալը։

“Հարաւ իրիկուն Իւսկիւտար՝ եւ Նիրակի
առաւօտ Պոլսոյ անախնիալ տիւտը լուր մը հրա-
տարակուեցաւ. այս լուրն էր Բարունակ Պէյի
յանկարծեալ մահը։ Ամէնքը կը ցաւէին իր
Բաշի մարգ մ'ըլլալուն վրայ։ Ամէնքը կը ցաւէին
իր 42 տարւան ապագայն լեցուն հասակին վրայ։
Ամէնքը կը ցաւէին իր ընտանեաց եւ թողած մէկ
հատիկ զաւկին՝ որը մնալուն վրայ։ Այս ցաւերն
ստուգիւ իրենց իրաւունքներն ունէին, քանզի
Բարունակ Պէյի հետ տեսնուող մարդ մը՝ որ-
չափ ալ անոր երբեմն կըրտտ միջոցին հանդիպած
ըլլար, չէր կրնար տեսական ոյս մը պահել իր
սրտին մէջ։”

“Բարունակ Պէյ Ազգային պաշտօններու
պատմութեան մէջ բաւական երկար միջոց մը
բռնած է, մանաւանդ որ՝ դժբաղդաբար միշտ
Ազգին՝ վարչութեան վրայ զայրացած ատենե-
րուն պատահած է. Ինքը սահմանադրուէր մարդ
մ'էր, բայց երբէք օրինաւոր վարչութեան մը
գլուխը չէ կրցաւ գտնուիլ, այլ միշտ առ ժա-
մանակեայ էին իր գլուխ կեցած վարչութիւն-
ները, եւ կամ պարզ խօսքով՝ աւելի արախ-
թեք պաշտօնեութեան կոչուած էր՝ քան թէ
սահմանադրական։”

“Արդիւթեր պաշտօնեութեան մը մէջ
թշնամի չունենալ՝ դիւրին եւ ամէն մարդու
գործ չէ։ Այս յատկութիւնն ունէր Բարունակ
Պէյը եւ անոր այս յատկութիւնը առիթ տուած
էր ոմանց՝ իրենց բացած վէրքը անոր ձեռքով

¹ Միտիւ, Թիւ 870, 12 Հոկտեմբեր 1888.

² Արշալույժ Արշալույժ Զմիւռնից 29րդ տարի, Թիւ
862, 12 Հոկտ. 1886.

³ Փռնէլ, Թիւ 807, 13 Դեկտ. 1888.

գոցել տալու, եւ ինքը բարեմտաբար գործա-
կատար մը կ'ըլլար այս գարնառածքներուն: Ինչ-
պէս էր իր վերջին պաշտօնէութիւնը, որու մէջ
կնքեց իր կենաց ընթացքը:»

«Բարունակ Պէյի մահը կորուստ մ'է իր
այն աղքատ հիւանդաց» որոնց վրայ իր բժշկա-
կան պարտաւորութիւնը առանց առնելիք ստա-
կին քանակութեանը նայելու, շատ անգամ ա-
ռանց ամենեւին ստակ առնելու, եւ շատ ան-
գամ ալ գեղազործին ստակը իր քաակէն վճա-
րելով կը խնամէր, եւ չէր նմաներ այն բժիշկ-
ներուն, որոնք՝ ստակը քիչ տալուն համար աղ-
քատ հիւանդը մահուան դուռը թողով՝ ձեռ-
քերնին կը քաշէն վրայէն:»

«Բարունակ Պէյի մահը՝ կորուստ մ'է ընդ-
հանուր ժողովոյ համար, քանզի իր ատենապե-
տութեան միջոցին՝ չունէր ոմանց պէս ժողովին
կարեւոր վրայ տիրելու սովորութիւնը. իսկ
Բարունակ Պէյի մահը Ս. Պատրիարքին նկատ-
մամբ խիստ մեծ կորուստ մ'է, քանզի անոր
Թաթ Տոբ ըլլալու յատկութիւնը բաւական
զրամագլուխ մ'էր Ս. Պատրիարքին եւ խառն
ժողովոյ ներկայ դիրքին եւ քաղաքականու-
թեանը մէջ: Մէկ խօսքով կրնանք ըսել՝ որ այս
մահը՝ այժմեան ազգային քաղաքականութեան
սեւականութեանը վրայ մեծ ազդեցութիւն մը
ունի:»

«Տեսնենք ո՞վ պիտի յաղորդէ որ՝ այս քա-
ղաքականութիւնը անփոփոխ պահելու կարող
ըլլայ, որպէս զի Ս. Պատրիարքին հանգիստը
չաւրուի եւ պատրիարքական տիեզերք իր խա-
խուտ վիճակին մէջ մնայ:»

«Բարունակ Պէյի յաղարկւորութիւնը
կատարուեցաւ իսկիւտար կիրակի օր ժամը 9ին,
փառաւոր կերպով:»

«Հանդէսին կը նախագահէր Ս. Պատրիար-
քը, իր քով ունեւնալով Գեր. Արիստակէս Ներսէս,
Սէթեան եւ Խորէն Նար-Պէյ Սրբազանները:»
10ի չափ վարդապետներ եւ 40ի մօտ քահա-
նայներ, եւ 5—6000ի մօտ ուղեկիցներ:»

«Ներսէս Սրբազանը եկեղեցւոյ մէջ կրօ-
նական՝ եւ Խորէն սրբազանը գերեզմանատան
մէջ ազգային դամբանականներ խօսեցան եւ
բոլոր հանդիսականները յարատառաւ եւ միան-
գամայն ի միմեկին հրաւիրեցին:»

«Վերջապէս ամէնքը ջրուեցան գերեզմա-
նատունէն ժամը 10 1/2ին:»¹ Օ.՝

1 Մառաշի Եփեսոս, Թիւ 711, 8 Հոկտ. 1868:

Մառաշի Եփեսոս թերթն ալ, որուն խմբա-
գիրը Գ. Փանոսեան՝ մատակարարն Ազգ. հիւ-
անդանոցին, իւր յատուկ գործառնութիւնները
չքննադատելու ջանքով, քանի մը ամէն է վեր
չափազանց թշնամութեամբ լուսանք եւ թշնա-
մանք կը տեղոր բարունակ Պէյի վրայ, անոր
մահուան առթիւ հայատառ թղթերէնով՝ կը
ղիջանէր գրել համակրութեան եւ գովեստի տո-
ղիբ, զորս վերոգրեալներէն ետքն աւելորդ կը
համարիմ յիշատակել հոս:

Այս պատուական անձն էր ահա զոր կո-
րուսիք, այս մեծ մարդը՝ զոր յանձնեցիք հո-
ղին 1868ին, եւ Բնչ դառն աղետոց տարի մըն
էր այն տարին ամբողջ չսլուծեան համար. նոյն
տարին էր՝ որ երեւելին Գրիգոր Աղաթան կը
վախճանէր, եւ հուպ ընդ հուպ կ'անհետանային
մեր մէջէն մեծանուն քերթողն Մկրտիչ Պէշեք-
թաշեան եւ նորահաս Բժիշկը Տղթթ. Գերգ-
թագւորեանն, որը վտահար չսլուծեան սգաւոր
ճակտին հոռեան ծաղիկներն էին:

Հատ քիչերը մեր մէջ Բարունակ Պէյի
չափ գործունեայ կեանքը ունեցան. բժշկական
եւ ազգային պաշտօնավարութիւնները հաւատար
եռանդով կը կատարէր, երկուքին մէջն ալ մի-
անգամայն յաղթական կը հանդիսանար:

Չափազանց աղքատասէր եւ ջերմ ազ-
գասէր, իւր հոգին տալու չափ անձկաւ կը
զրկէր ինչ որ իւր ազգին յառաջագիտու-
թեանը նպաստաւոր կը տեսնէր, եւ այս չքնաղ
յատկութեան համար ամէն դասակարգէ գո-
վուելով հանդերձ, կը մեղադրուէր նաեւ թէ
ունէր թերութիւններ: Թերութիւններ, որոնց
գլխաւորն էր, բարեւ, իւր գիրագրգրու բարկա-
ցոտութիւնը: Բարկացոտ էր Բարունակ Պէյ,
այո՛, որովհետեւ ասեցող էր կեղծաւորութեան.
բարկացոտ էր՝ վասն զի չէր գիտեր շողորոր-
թել եւ բծնիլ. բարկասիրտ էր՝ վասն զի իւր
ազգին մտաւոր զարգացմանը մոլեռանդ սի-
րահար՝ անհաշտ թշնամի էր սուտ եւ շինծու
ազգասիրութեան. իւր այս թերութիւնն (?)
աւելին աղէկ ճանշնաւ համար, բաւ է կար-
դալ այն պընջելի տողերն որ Մամուրեան
«Վրջը» կեղծ անուամբ գծած է ժամանակին
իւր Հայախօս Կաթաղի՝ աշխատասիրութեան
մէջ:

¹ Մառաշի, Մառաշի, Միհմաշի հաշիւ, Ապրիլ
ամիսը 1868:

² Մառաշի, Մառաշի, Միհմաշի, Նոյեմբեր ամիս
1868:

³ Միհմաշի հաշիւ, Թիւ 769, 9 Նոյեմբեր 1868:
⁴ Հայախօս Կաթաղի, Վրջը, Ջափաշի, տպա-
գրութիւն Տեառեան եղբայր, 1872:

Բարեկամական նամակներու հաւաքածոյ մըն է այս գործը, որ կը պարունակէ սահմանադրական շահատակներու ճշգրտատիպ նկարագրութիւնները: Ամեն մէկ շահատակ առանձին անուններ ունի հոն. Բարունակ Պէյի անունը՝ «Արգամ» է, եւ իւր մասին գրուած է՝

«Արգամ, թիւը կամ եթովպացի զորականի մը կերպարանն ունի, թխագոյն, մեծ, հաստ եւ թերեւս գռեհիկ կրես, վառվռուն աչեր, կորովի կազմած, լայն լանջ, անհանգարտ խորիտ կերպեր, վէտ եւ փորը ինչ ինքնահաւան քալուած, հրամայական ձայն եւ հատու լահնական խօսք»:

«Արգամ» իր խափշիկ կերպարանին, ստուար լանջին, զինուորական համազգեստին ներքեւ հրատապ սիրտ մ'ունի. առ երեւոյթն գոռոզ, վէտ, դաժան. ի մօտաւտ եւ մանաւանդ մտերիմներու հետ՝ համըրը, հերասէր եւ համակիր է: Երկու խօսք բնիւն՝ իր սիրտը հայլի պէս կը տեսնես, եւ եթէ մի անգամ եւեթ ակնարկէ քեզի որ բարեկամդ է, իսկոյն կը հաւատաս, եւ խօսքէն զատ գրաւական մը չես պահանջեր»:

«Հոգին բաց, անստուեր, ջերմ, մանաւանդ չափէն աւելի շիտակ է, զգացումը շրթերուն վրայ կը թրթռի, սքօռի, շերիլ չգիտէ, եթէ հարկ լինի՝ զՎստուած իսկ կամխատանէ: (!)»

«Ժողովրդեան դաւակ, Արգամ անպաշտպան եւ իր յատուկ ճարտարութեամբ արքունի տան մէջ պաշտած իր ստանալ. Բարեւորութիւն կը ստանայ ազգին մէջ՝ իբրեւ ժողովրդասէր, գործնական, անվեհեր եւ վտանգի ատեն ազգանուէր զինուոր մը»:

«Միահեծան կառավարութեան սիրահար» երբ 60ին ազգային Սահմանադրութիւնը վար կ'իշխայ, Արգամ ազգին զինք ձեռք կ'առնու, եւ միտքակց ժամանակներ թէեւ ըստ հաճոյս շատ բան կը տօնօրէն, ստեղծ շտապի եւ անհամբերութեան քան խոհեմութեան արդիւնք եղող որոշումներ տայ, սակայն դարձեալ ժողովրդեան իրաւունքը կը յարգէ, հարստահարեալին գանգատը, աղքատին տրտունը, սահմանադրասէրին ձայնը կը լսէ, իր իշխանութեան ժամանակ՝ Սահմանադրութեան կը վերադառնայ, բռնաւորներու յոյս՝ իր զենքն ի վերջէն անոց դէմ կը դարձնէ, եւ երբ Սահմանադրութիւնը ձեռք ձգելու համար ժողովուրդը զինքն իր աթոռէն վար կ'առնու, պատրիարքարանը կը գոցէ ու բանալիները գրպանը կը

գնէ, Արգամ՝ փոխանակ սրտմտերուն՝ յեղափոխականաց գլուխը կ'անցնի, եւ՝ իր ժամանուն նախարարին պէս՝ օրինաւորութեան կողմը կ'անցնի, մտադիր իր իշխանական գաւազանը վար կը նետէ, եւ զօրապէս Սահմանադրութեան վերահաստատութեան կ'օգնէ: Այլոս բնաւորութեան հետ՝ հանձարի կայծեր ունի Արգամ, ինչպէս հակիրճ, առնական ոճ, եւ երբ մի անգամ արգաթն ու ճշմարիտը տեսնէ համոզուի, սուր եւ հուր չէն կարող զինքն անոնցմէ բաժնել: Բարեկամութեան ձայնին զգայուն, անոր խորհուրդները չմեծեր եթէ ազգօգուտ են, եւ ինչպէս փորձով ցուցուց, իր պաշտօնական կացութիւնը վտանգելու չափ կը նետուի ազգը պաշտպանելու եւ անոր թշնամիները հարուածելու: (5 Օգոստոս 1866:):»¹

Բայց ես կ'ուզեի որ Բարունակ Պէյ շահունակա՞ն ըլլար իւր «Ափալ», փայլէր իրբեւ խմբագիր, շարժէր միշտ իւր գրիչը, մեծ ծառայութիւն մը մատուցած կ'ըլլար մեզ, եւ անշուշտ ճոխ հետադիւրով ալ կ'օժտէր հայ բժշկական ազգատ մատենագրութիւնը, որպէս կը գուշակեմ այսօր անոր ձեռագիր մէկ երկասիրութիւնէն՝ որ «Կենսաշինութիւն» վերնագիրը կը կրէ, եւ կը պահուի իւր դատեր քով:

Բարունակ Պէյի գերեզմանը, որ մեծաշուք հանգէտով կնքուեցաւ 1868 Հոկտեմբեր 6ին, մինչեւ այսօր կը մնայ անշիրմ եւ անշուք, փուշերու եւ տատասկներու մէջ կորուստ, բողոքովն անյայտ: Լքեալ գերեզմանին հետ՝ Բարունակ Պէյի անունն ալ գուցէ ի սպառ կորուսուէր եւ մոռցուէր, եթէ անոր վաղեմի ընկերակիցներէն՝ Տղթմ. Մտեփան Փաշա Ասլանեան, անոր մօտակիցն եւ վաստակակիցը, այրի Տիկին Բարունակ Պէյի հետ ձեռն ի ձեռն՝ անոր յիշատակին չկանգնէր արձան մը, արձան «սէ Պօրեան Գոթլա» ի վէճ², այլ կուլթիթեմպերկեան ձեռագործ, տպագրութիւնն անոր ուղեւորական յիշատակագրութեանց զորս յիշեցի վերեւ, որ եւ 1876ին լոյս տեսաւ Արմաշու վանքին տպարանէն, անունն է «Բարունակ Պէյի Գերեզմանի Զանադարձորդութիւն» ի Բաթլիս ընդ աշխարհ Հայոց յաթ 1847:»

¹ Հայ-թալի նամակներ, տպգր. Տեսեւեան, Զմիւռնիա 1878, էջ 230—232:

² Բարունակ Պէյի այրին յետոյ կրկին ամուսնացաւ Տղթմ. Մտեփան Փաշա Ասլանեանի հետ, որուն կնիքն ալ՝ զարմանալի զուգահեռութեամբ վախճանած էր Բարունակ Պէյի մահուանէն ետքն ամիս յաւալ, 1868 Մարտ 2ին, (Տես Մտեփ. Թիւ Մարտի 5, 1868):

³ Բարունակ Պէյի ընդ Որդուայ, Վենետիկ 1850, էջ 5:

253 էրէ բաղկացեալ միջակ հատոր մըն է, զոր Բարունակ Պէյ շարադրած էր մահուանէն յառաջ, շատ մը հետաքրքրական տեղեկութիւններով Ասիոյ Հայաստանի գաւառներուն վրայ, եւ է գեղեցիկ հաւաքածոյ տոհմային աւանդութեանց զորս շատ անգամ յիշատակած է Հ. Ալիշան իւր հոյակապ աշխատարկութեանց մէջ: Սկիզբը կայ երկտող յառաջաբանութիւն մը, զոր նոյն ինքն Բարունակ Պէյ գծած է, մահուանէն հինգ ամիս յառաջ, եւ է հետեւեալը:

«Բարեկիշատակ Ապտիւլ Մէճիտ Կայսրը՝ 1847 թուականին կամք ըրաւ այցելութեան հանել իւր երրորդ սենեկապետ Բաղուպ Պէյին, Ասիոյ զանազան կուսակալութիւնները մինչեւ Պարսկաստան ծոցը եւ միանգամայն իւրեք իսթիլան մը զոկել Բաքուին ընդհանուր կառավարիչ Ալի Նեճիպ փաշային յատուկ հրովարտակով մը ի քաջալերութիւն եւ ի շնորհակալութիւն իր աշակերտը կառավարութեանը համար:»

«Այս առթիւ Բաղուպ Պէյին բոխիչ կարգեցայ, եւ միանգամայն Ասիոյ բոլոր մեր անցնելիք քաղաքներուն ու գիւղերուն հիւանդները դարմանելու իւր պատուաստելու պաշտօնն ալ ինծի յանձնուեցաւ:»

«Այն ատենէն միտքս դրած էի օր մը այն ճամբորդութեան յիշատակագիրներէս քաղելով շուրջ եկած քաղաքներուս վրայ ժողոված տեղեկութիւններս ի լոյս ընծայել: Բայց զանազան պատճառներով ետ մնաց: Այս պայտը իմ դիտաւորութիւնիս կրկնապարծ ուղևորութեանս նկարագրին միացնելով այն ամէն տեղեկութիւնները՝ որոնք ստացի աղբիւրներէ հետզհետէ ինծի հասած են եւ որով յուսամ թէ հետաքրքրին եւ բանասեր մարդկան փոքրիկ ծառայութիւն մը ըրած կըլլամ:»

1868 Մայիս 1 ի Կ. Պոլիս:

Բարունակ ֆերուհիան:»

Այս հրատարակութեան առթիւ Ներսէս Արթուրական Գառաբաղը, Տրքթ. Ստեփան փաշայի ուղղած է հետեւեալ նամակը՝ զոր կը գրեմ հոս ամբողջ քաղելով Մոսկու լրագրէն.¹

«Ասեմաշուք Ստեփան փաշա Ալլանան:»

«Ընկալայ մեծաւ բերկրութեամբ զերկասիրութիւն հոգեւոր Բարունակ ֆերուհի Պէյի հրատարակեալ ի լոյս եւ նուիրեալ ինձ ի սիրասուն Ամուլիցդ:»

«Հոգւոյս խորէն հառաչ մ'աղօթից առ Հայրն տիեզերաց վերառաքելի վասն անմահ հոգեւոր պատուական բարեկամին շերոյ եւ իմոյ, եւ շիժ մի յարաստուաց աշաց վասն յիշատակի յիշատակաց արժանի Պէյին, փոքեցեալ սիրտն ի յուշ անեալ զսիրտ բարեսիրտ անձինն եւ զազգասիրութիւնն զորս տածէր նա զնուորական համազգեստին ներքեւ: Այլ եւ յիշեցի յաղօթս զՉեղ՝ զեղբայրդ նորա եւ զմտերիմ բարեկամ, զհասակակից, զուսումնակից եւ զաշխատակիցդ նորա, ինչպէս նաեւ զաղնուսփայլ տիկինդ զնկեր կենաց նորա եւ սփոփիչ եւ Մխիթարիչ յառապար կենցաղոյս:»

«Ասեմափայլ Տրք, շնորհ ունիմ վասն այս պատուական նուէրիդ, զի զարթոյց ի յիս դաջըր յիշատակ երկասիրողին: Բարունակ Պէյ պատկերացաւ հոգւոյս հանգէպ՝ ուրախ եւ զուարթ վերկենցաղեալ: Բանդի նոյն Ստուած որ կանուս անջատեց զնա ի մէնը՝ նոյնն զՉեղ կրկին պարգեւեց մեզ շեր եւ Նորա տեղն, զի կրկնապատկեալ եւ բազմապատկեալ էք այսօր Ալլան եւ ֆերուհի պէյերու եւ սիրտովն եւ հանճարովն եւ ազգասիրութեամբն: Վասն զի նոյն ինքն Աստուած շեր երկու գերդաստաններն միացոյց իւր Աստուածային պաշտպանութեան եւ շեր գլխոյն հովանոյն տակ, զի նոյն շեր է եւ Նուսիկ տիկին նոյն բարեկամիդ Նորա եւ շեր մխիթարիչ եւ սփոփիչ: Եւ ինչպէս նորին՝ նոյն եւ Չեղ կենակից: Այնչափ մեծ էր շեր եղբայրութիւնն, որ ձեր հասակակիցն ուսումնակցին եւ վաստակակցին նաեւ Աստուծով կարգեցալք հայրակից: Հայր նորա զաւկին ընդ նորա՝ եւ պաշտպան տիկնոջն փոխանակ նորա:»

«Ուստի կը ինզորեմ Աստուծմէ որ կրկին կենօք կենդանի պահպանէ զերկնապատկեալդ ի մխիթարութիւն իմ եւ համայն ազգիդ:»

1876 Յունիս 6:

Աղօթարար ընդ միշտ
Պատրիարք Կ. Պոլսոյ
Ներսէս Արքեպիսկոպոս:

Տրքթ. Ստեփան փաշայի կանգնած այս հոյակապ յիշատակարանին վրայ պակ մը գնելու տեսիլն՝ այսօր՝ երբ Բարունակ Պէյի մահուան 27^{րդ} տարեդարձը կը թեւակոխենք կը համարձակիմ գրել այս տողերս, զեանդելով նաեւ անոնց մէջ անոր կենդանագիրը, զոր 1860ին գծած է մեծանուն նկարիչն Աբրահամ Սափայեան:

¹ Մոսկու, Յունիս ամսոյ 1876:

digitised by A.R.A.R.®